

ÚJ TANTERVEINKRŐL

DR. BALOGHNÉ DR. ZSOLDOS JULIANNA
Debrecen

A helyesírás megalapozásáról

Az 1978-as tanterv a helyesírás-tanításban az alapelvekre épülő rendszert tartja célravezetőnek. Az addigi szabálycentrikus tanítási gyakorlat eredménytelenségei készítették a szakembereket a változtatásra. A javasolt elvvel egyetértünk, de tapasztalataink szerint szükség van arra, hogy tüzetesebben megvizsgáljuk az új alapokra helyezett módszer gyakorlati megvalósításának összefüggéseit. Gondolatmenetünkben ezt kíséreljük meg.

A magyar helyesírás három alelve: a kiejtés követése, a szóelemzés és a hagyomány tisztelete. Az alsó tagozatban a kiejtés elve szerint írandó szóképlet egy körülhatárolt metszetének (a helyesírási szójegyzék) a helyes rögzítése a követelmény. Ez a feladat egyszerűségének téves képzetét keltheti.

Mit jelent a kiejtést követő írásmód? Azt, hogy annyi betűt írunk, ahány hangot ejtünk, ugyanazt a hangot mindig ugyanazzal a betűvel jelöljük, valamint a rövid és hosszú hangokat következetesen ékezzettel, ill. betűkettőzéssel jelöljük. Ebből adódik, hogy az íráskép a helyes kiejtés. A tevékenységek integrációját érvényesítő tanulási folyamatban ez az alapot képező helyesejtés-tanítás intenzitásának növelését sürgeti. Tudjuk, hogy a helyesírás-tanításban nem csupán ennek van fontos szerepe (a vizualitás sem hanyagolható el, a szabályokra is szükség van), de mi most csak erről az oldalról kíséreljük meg elemezni a kérdést.

A beszédművelés tevékenységcsoport az iskolai gyakorlatban új elem, megvalósítása mindezig nem kellőképp szakszerű, és korántsem tudatos. A rendelkezésre álló jó szakirodalom ellenére vagy funkciótlan sallang az órán, vagy teljes egészében elmarad. Ez különösen a helyesírás-tanításra értendő, mivel a beszédfejlesztésnek nagyobb hagyományai vannak. Helyesírást alapozni pedig csak következetes, folyamatos helyesejtés-tanítással lehet. (Állításunkat igazolni tudjuk a nyelvi-irodalmi kommunikációs nevelési program szerint működő osztályok eredményeivel.)

A kiejtés csiszolása részben a pongyola, rossz beidegzések korrekciója és a helyes ejtésmód tudatosítása; részben a tájnyelvi szóalakok köznyelvi változatának elsajátítása végett szükséges. A hangsúlyt ezesetben az utóbbira tesszük. A tájnyelvi kiejtés, de sokszor a regionális köznyelvi is erősen eltérhet a köznyelvtől. Oly sokszor hangoztatott elv, hogy nem ennek ellenében, hanem emellett meg kell tanítani a normatív hangalakokat is. (Itt természetesen nem gondolunk olyan fonémaváltozatok kiküszöbölésére [ë, à stb.], amelyek nem zavarják az írásképet. Ámbár erről Király Lajos legutóbbi cikke igen elgondolkodtató felvetéseket tartalmaz.) Minthogy azonban maximalista törekvés lenne minden iskolai szóhasználatban előforduló nyelvi elemre kiterjeszteni ezt a gyakorlatot, megvalósíthatónak és célszerűnek tartjuk a tantervileg megadott szóképletben belül. Ezt a viszonylag csekély szót minden kisiskolás megtanulhatja helyesen ejteni és írni. Elemzésünk során ebből a szóanyagból válogattuk a példákat, illetve a helyesejtési gyakorlatsort a szóképlet által kínált csoportosításban taglaljuk.

Hogyan épül tehát egymásra helyesejtés és helyesírás?

A *hangadástechnikai gyakorlatok* segítik a hangsor tiszta artikulálását, vagyis korrigálják a hangnyelést, hangkiesést. Ezáltal várhatóan annyi hangot képez a gyerek, ahány betűt olvas és ír. Tehát a betűkihagyás nélküli írást alapozzuk. Az első osztályban még igen fontos szerepe van ennek a gyakorlatcsoportnak a tiszta ejtéssel beszélő gyerekek esetében is. Várható eredményük a tudatosítás. Később is gyakran tapasztaljuk a szóalak csonkítását (betűkihagyás, betűcsere) a hosszabb terjedelmű szavaknál: cigaretta, mosolyog, petrezselyem. Az ezekből összeállított csoport gyakran szerepelhet még a harmadikos gyerekek hangadástechnikai gyakorlatai között is. Az utasításban megfogalmazandó, hogy minden hang tisztán hangozzék.

Artikulációs gyakorlatok. A szakirodalomban főleg a magánhangzók tiszta képzésére találunk gyakorlatsort. A helyesírásban ezek közül főleg a labiálisok (o-ö-u-ü) bizonytalan differenciálása eredményez hibákat. Különösen akkor, ha egyazon szóalakon belül váltakozva szerepelnek közeli képzésű magánhangzók. Ilyenek pl.: ujjongó, suttogó stb. Feldolgozandó szókészletünk lehetőségeket teremt olyan szósorok összeállítására, melyekben a jelentéskülönbséget megfigyeltetve tudatosíthatjuk a pontos ejtés jelentőségét. Pl.: dül-dül, túr-túr, gyúr-gyúr. De egész szöbokok is gyűjthetők:

Pl.: török-torok-türök-toruk-türok,
ölom-ölöm-ülöm-ölöm.

A 6-8 éves gyerekek a mássalhangzók zöngés-zöngétlen párait sokáig összetévesztik. Leggyakrabban az f-v elírása szerepel, de a t-d tévesztése sem ritka. Ehhez is lehet szócsoportokat szerkeszteni a Szójegyzékből:

por-bor	komoly-gomoly	toppan-dobban
fáj-váj	zökken-szökken	épen-ében
húz-húsz	ketten-kedden	szisszen-zizzen
idd-ijt	összel-özzel	mésszel-mézzel

Ennek a hibának a kiküszöbölése miatt nem tartjuk feleslegesnek a nyelvi-irodalmi-kommunikációs programban a mássalhangzók fonetikai jellemzőinek tanítását.

Időtartam-gyakorlatok. Úgy látjuk, ez a tevékenységcsoport a helyesírás szempontjából a leghatékonyabb. A szakirodalom és saját tapasztalatunk is azt igazolja, hogy a legtöbb hibát az időtartamok pontos jelölésében követik el a gyerekek. Valószínűleg nem hallják jól a különbségeket. Saját mérési eredményeink azt mutatják, hogy a következetesen helyesejtési tréninggel alapozott helyesírás-tanítás e vonatkozásban a leggyümölcsözőbb.

Ennek a jelenségnek a figyelembe vétele adott okot arra, hogy a teendőket finomítsuk. Kétségtelen előnyös az is, ha olyan nyelvi anyagot állítunk össze, amelyben sok hosszú hangot kell pontosan képezni; jó az a gyakorlatisor is, amelyben az időtartamok változtatása jelentésváltozást eredményez.

Úgy véljük azonban, hogy ezt az ejtési és hallási finomítást intenzívebbé tehetjük, ha az analógiaérzékre is építünk.

Elemelve a helyesírási szójegyzék anyagát, jó lehetőséget látunk arra, hogy a helyes ejtést analógias szósor mondatásával tegyük az írásképp szilárdabb alapjává.

Az analógiát itt az azonos szótagszerkezetű szavak egy csoportba gyűjtésével célszerű érzékelteni. Ezáltal az azonos ritmikájú szavak megerősítik egymást az emlékezetben. A szósor egyes elemei asszociálják a továbbiakat.

Legpregnansabban ez a jelenség a magánhangzók időtartamára épülő szósorban van jelen. Már 1. osztályban tartalmaz a szócsoport ilyen analógiákat:

golyó	róka
folyó	rózsa
hajó	gólya
	pólya

2. osztályban:

győző	kettő	ök	szív	fűt	hús
szőlő	forró	öt	gyík	főz	húsz
gyűrű	lassú	öz	víz	tűz	húz
		ősz	sír	fűz	nyúl
			tíz		túl
					tyúk

3. osztályban:

suttogó	műlik	sós	erős	papír	dúl
csillogó	nyílik	szól	esős	radír	fúl
rekkenő	műsor	szór			húz
	hűvös	csőr			dúl
					szűk
					víg

4. osztályban:

ujjongó	erdős	ropogós	szivattyú	könnyelmű
villámzó	felhős	levegős	dugattyú	tüsszentő
állandó	szeplős		csongettyű	biggyentő

A mássalhangzók időtartam-különbségeit bizonyítalanabban érzékelik a gyerekek. Eredményesebben dolgozhatunk, ha itt is építünk a fonetikai tudásunkra. Kezdetben csak réshangok hosszúságára építő szócsoportot gyakoroltassunk!

Pl.:	rossz	ujj
	gally	varr
	vall	kell

Ilyenkor lehetőleg ne zavarja a mássalhangzó hosszúságának érzékelését hosszú magánhangzó!

A zárhangok „hosszúságát” az erőteljesebb nyomaték adja, nem a kétszeres tartam. Ez szóközben könnyebben érzékelhető, mint szóvégen.

Pl.:	kedden	Anna	jobb	jött
	ketten	Emma	szébb	lett
			több	fütty
				meggy

Az előző példák az elsős szóanyagból valók. Másodikban már gazdagabbak a lehetőségek:

toil	reggel	lassan	kettő	csillagos
hall	nappal	tollas	lassú	villamos
mell	szappan	villany	forró	
forr	ketten	forral		

Harmadikban-negyedikben tovább bővül a válogatható szavak mennyisége.

Az analógiás szóSORBÓL álló helyesejtési feladatsor nemcsak a pontos ritmikai megfelelésre épülhet, hanem a szóSZERKEZETEK analógiájára is.

Mivel az alapelvek szerinti írástanítás nem kizárólagos, hiszen időnként bizonyos szabályok rögzítésére is szükség van, olyan hasonlósági sorok is összeállíthatók időtartamgyakorlatként, melyek a morféma szerkezeti típusaiban felelnek meg egymásnak.

Pl.:	-ul, -ül	-ít	
	indul	szépjúl	állít
	gyógyul	örül	tanít
	rosszul		javit
	javul		újít

Nem soroltuk itt fel az összes szótípust, amire a szókészlet lehetőséget ad, már ebből is látható, hogy gazdag a választék.

Az így összeállított szóSOROK többször ismételve változatosan alkalmasak a helyesejtési képesség fejlesztésére. Szervezhetünk velük *utánmondásos gyakorlatokat*, azaz a mintaszerű tanítói vagy magános bemutatás után megismételtetjük a gyerekekkel. Ekkor a hallási érzékenységet és az artikuláció pontosságát finomítjuk. Felírhatjuk a szócsoportot fóliára, majd a helyesejtési normák szerint *hangosan olvastatjuk*. Így a vizuális szóemlékezet számára rögzítjük a betűsört, s a szabatosan ejtett hangalakkal motoros működtetéseket fejlesztünk. Harmadik változatban ugyanez a szóSOR *helytelenül írva* kerülhet a tanulók elé abból a célból, hogy a helyesen kiejtett hangalak szerint korrigálják. Ez a művelet próbára teszi látási és hallási emlékezetüket, s ezzel a megszilárdítást szolgálja. Ha ezeket után tollbamondjuk vagy emlékezetből írjuk a szóSOR, bizonyos, hogy a helyesírási teljesítményen mutatkozni fog az előkészítés pozitív hatása.

Az előbbi szótípusok leírásakor következetesen érvényesült a kiejtés elve: ahány hang – annyi betű, amilyen a hang időtartama – olyan (annak megfelelő) a betűjele is.

Vannak azonban olyan szavaink az alsó tagozatos szókészletben is, amelyekben nem következetes az egybeesés. Két magánhangzó találkozásakor a beszélő betold egy -j hangot a hangűr megszüntetésére.

Ilyen szavak:

dió, fiú, miatt, fiók.

A helyesejtés és a helyesírás különbségének észrevételére szintén alkalmas a szótípus szerinti gyakorlás. Itt azonban nem célszerű utánmondással alapozni. Az írott alaknak mindig a gyerekek előtt kell lenni a kiejtéskor. Így tudatosíthatjuk az ejtés és írás ellentmondását.

Helyesírásunk másik meghatározó elve a szóelemzés. Az adott szókészletben kevés példát találunk rá, de ezek viszonylag gyakran előfordulnak.

Legtöbb esetben a mássalhangzók megrövidüléséből adódik az írás nehézsége:

jobb	- jobbra	hall	- hallgat
itt	- itthon	áll	- állvány
ott	- otthon		

A szótő és a származékszó effajta együtt hangoztatása és látása logikussá teszi az írásmódot. A szavak kimondásakor ügyelni kell arra is, hogy ne erőltessék a gyerekek a hosszan hangoztatást a találkozó mássalhangzóknál.

Van olyan szócsoportunk is, amelyben az ejtés és írás ellentmondását nem tudjuk még ezen a szinten indokolni. Gyakran kellene olvastatni és íratni ezt a szósort:

kisebb
Attila
együtt
egyes
lesz

Semmiképp ne kívánjuk, hogy a betűsört híven ejtsék a tanulók, a normatív ejtés itt az egy betűvel jelölt hangok megnyújtását kívánja.

A teljes hasonulást eredményező mássalhangzócsoportok nem jelentenek külön fonetikai problémát. Az iskoláskorú gyerekek ezt már természetesen alkalmazzák.

Egyetlen olyan szó van a szókészletben, melyben a zöngésség szerinti részleges hasonulás nehezíti az írást: a *jégpálya*. Összeolvadás és hasonulás pedig két szóban okozhat nehézséget: *játszik, utca*. Úgy gondoljuk, ilyen tekintetben nem megnyugtató a szókészlet terjedelme. Néhány gyakran használt szót még feltétlen ide kellene sorolni, ha ezzel túl is lépünk a kiejtés szerinti elv határait. A gyerekek fogalmazásai igazolják, hogy szinte mindegyikben szerepel az *egyszer, mondta, aztán, mindjárt*. Többet ártunk azzal, ha hibás alakban rögzül egy szó, mintha valamelyest növeljük a követelményeket.

A helyesejtési gyakorlatok akkor lehetnének igazán hatékonyak, ha a nyelvjárási jellegzetességek tipikus eseteire koncentrálna valósítanánk meg őket. Az eltérések jellemző eseteit az adott tájegység nyelvhasználata kínálja. Másként kellene alapozni a helyesírást Debrecenben, mint Veszprém-ben.

A magyar helyesírás harmadik alapelve a *bagyomány tisztelete*. Ennek esetei közül csak a j-ly megkülönböztetése nehezíti az alsó tagozatosok írását. Mivel ennek a két betűnek ugyanaz a hang felel meg a mai magyar köznyelvben, a helyes íráskép nem alapozható a helyesejtéssel.

Ebben a csoportban a gyakori olvastatás-hibajavítás lehet a készségfejlesztés alapja. A típusok szerint rendszerbe szedett szavak természetesen itt is sokat segíthetnek a vizuális sablon memoralizálásában.

Pl.:	-aj	-jt
ilyen	olaj	fejt
olyan	talaj	felejt
milyen		sajt

Az eddig felsorolt szótípusok az artikuláció és az időtartam pontos érzékeltségével segítik a helyesírást. Nem jelenti ez azt, hogy a többi helyesejtési gyakorlatnak nincs szerepe a helyesírásban. A *bangsúly-* és *ritmusgyakorlatok* az egybeírás-különírás, valamint az elválasztás tanításában kamatoztathatók. A *banglejtés* tudatosítása a mondatírásban térül meg.

Nem kívántuk itt a szókészlet anyagát teljes egészében feldolgozni, csupán típusokat mutattunk be arra, hogyan lehet a helyesejtési gyakorlatokkal közvetlenül alapozni a helyesírást. Bizonyosak vagyunk benne, hogy az így gyakorolt nyelvi anyag sikeresebben elsajátítható, hisz a többszöri megerősítés a látási-hallási emlékezetben szilárdabb háttérrel ad az írásmozgáshoz. Sőt ennél terjedelmesebb szókészletet is begyakorolhatunk sikeresen.

Nem állítjuk, hogy a helyesírás csupán a helyesejtésre építve elsajátítható. Természetesen vannak nyelvtani fogalmakhoz és szabályokhoz köthető elemei is. Mivel azonban az alsó tagozatos követelmény a kiejtés elve szerint írandó szókészletben körvonalazza a begyakorlandó nyelvi egységeket, logikusnak látszik, hogy az eddiginél sokkal konzekvensebben épüljenek egymásra a helyesejtési-olvasási-helyesírási tevékenységek.

A fenti gondolatsorral kettős célunk volt: egyrészt a helyesírás megalapozásához fejlesztéséhez kívántunk konkrét feladatokat összegyűjteni; másrészt a helyesejtési gyakorlatok szerepét szándékoztunk világosan érzékeltetni a tanítókkal, hogy az eddigi idegenkedést, a fenntartásokat feloldjuk.

Valljuk, hogy az anyanyelvi képességek hierarchikus rendszert alkotnak, s a magasabb szintű képességek elsajátításához több oldalról vezet az út. Ha azt az utat választjuk, amely jól kiépített lépcsősorral visz feljebb, bizonyosabb a botorkálók feljutása is.

IRODALOM

- Hernádi Sándor*: A helyesírás tanításának problémái, Bp. 1973.
Király Lajos: Az anyanyelvi nevelés sajátosságai nyelvjárási és regionális köznyelvi környezetben, MNy. 1984/2. 163-171.
Zsolnai József: Beszédművelés kisiskoláskorban, Bp. 1983.
Zsolnai József: Nyelvi-irodalmi-kommunikációs nevelési kísérlet dokumentációi, OOK. Veszprém.